

METODICKÝ SPOR O OBECNÉ DĚJINY: „GRAUS VS. POLIŠENSKÝ“¹

MARTIN KINDL

Z pohledu historické literatury je Josef Polišínský velmi dobře zapsán mezi českými historiky i archiváři.² Byl (a v některých ohledech stále ještě je) autoritou obou oborů. Když začnete rozhovor o Polišínském s historiky a archiváři pamětníky, stojí na počátku jejich odpovědi většinou takováto věta: „Ach ano, samozřejmě, pan profesor Polišínský, blahé paměti...“ a své odpovědi jsou dále ochotni rozvádět, přidávat vlastní vzpomínky, jmenovat jeho knihy, které přečetli či které je samotné ovlivnily... Většinou dodávají, že byl významným profesorem obecných dějin a že toho udělal hodně pro poznání českých archivů. Dalším bodem pak bývají erotické historiky spojené s jeho životem, které se „dávají k lepšímu“ dokonce i na seminářích či na konferencích. U vážných znalců Polišínského života pak padne i zmínka o jeho edici dokumentů k třicetileté válce,³ která má prý dosud trvalý význam.

Již z toho můžeme odvodit, že Josefa Polišínského a archivnictví spojuje v paměti současníků i mladších generací nedílné pouto.

Zdroji, z nichž můžeme dále čerpat odkazy na Polišínského vědeckou činnost spojenou s archivnictvím, jsou vzpomínkové texty na jeho učitele či vědecké vzory. Stačí si projít rejstřík Polišínského pamětí⁴ nebo jeho bibliografii,⁵ a hned vidíme, která jména pro něj byla důležitá: Anton Gindely, František Hrubý, Kamil Krofta, J. B. Novák, František Roubík, Karel Stloukal či Václav Vojtíšek. Polišínský však připomínal některá z těchto jmen i na stránkách denního tisku, například v Lidové demokracii.⁶ Není zde čas zastavovat se u každého ze jmenovaných vědců zvlášť, shrňme však nyní, v čem měli pro Polišínského význam: Zaprvé to

2 Barteček, Ivo et. al.: Pocta Josefu Polišínskému. Olomouc 1996. Barteček Ivo a Šamberger, Zdeněk edd. Ad honorem Josef Polišínský 1915–2001. Olomouc 2007. Dále též výroční zprávy, recenze a nekrology (některé uvedeny níže).

3 Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia, která vycházela na pokračování od roku 1971.

4 Polišínský, Josef: Historik v měnícím se světě. Praha 2001.

5 Urbanová, Jiřina: Soupis prací Josefa Polišínského. Studie Muzea Kroměřížska 68, 1990, s. 9–32.

6 Polišínský, Josef: Historik mezinárodního významu. Lidová demokracie 28, 1972, s. 5; Polišínský, Josef: Průkopník archivní a vlastivědné práce. Lidová demokracie 31, 1980, s. 5; Polišínský, Josef: Za velkým moravským historikem. Lidová demokracie 23, 1983, s. 6; Polišínský, Josef: Historik a archivář. Lidová demokracie 5, 1984, s. 5.

byla skutečnost, že svou archivářskou prací rozšířili pramennou základnu pro budoucí historická studia; že tuto základnu rozšířili nejen fakticky, ale též tematicky; že byli autory mnoha příruček, slovníků, inventářů a jiných pomůcek pro archiváře i pro historiky. Dále si u těchto osobností též vážil jejich historických prací, protože většinou byla, podle Polišenského slov, prověřená časem a mohla se stát odkazem budoucím generacím. V neposlední řadě též uváděl, že mnozí z těchto autorů se snažili také působit na širší publikum.⁷

Nezůstalo však jen u odkazů na autority. Polišenský se archivům věnoval také v rámci praktické vědecké činnosti. Jak ukázal můj koreferent, doc. Zdeněk Hojda, Josef Polišenský sehrál klíčovou úlohu při organizaci studentských archivních prací. Z těchto archivních prací čerpaly také práce, které Polišenský napsal a vydal společně se svými kolegy archiváři či studenty. Z mnohých lze zmínit publikace vzniklé v součinnosti s Bohumilem Baďurou či Josefem Kollmannem.⁸ Především však musíme jmenovat záslužné evidenční práce, jakými byly Otázky studia obecných dějin z roku 1957⁹ (a díl následující)¹⁰ nebo několikadílný ediční počín k dějinám třicetileté války z let šedesátých.¹¹ Polišenský a jeho kolegové ve své společné práci zmiňovali chybějící zpřístupnění pramenů pro dokládání marxistických historických hypotéz, obzvláště těch, které se týkaly raného novověku (pozdního feudalismu).¹² V diskusi z roku 1958, ke které došlo po vydání Polišenského Otázek studia obecných dějin, se však ukázalo, že nedostatek pramenů je pouze jednou stránkou celého problému. Tím dalším je jejich samotný výklad. Jak jsem již naznačil, Polišenský spojil metodiku obecných dějin (mimo jiné) s objevováním domácích archivních fondů.¹³ Tento fakt byl vítán, ale i podroben kritice během výše zmíněné diskuse, která se konala 19. 5. 1958.¹⁴ V ní se jako hlavní Polišenského odpůrce projevil František Graus.

7 Viz předchozí odkaz.

8 Polišenský, Josef a Baďura, Bohumil: Falešný obraz Bílé hory. ČsČH 3, 1955, s. 647–649; Polišenský, Josef a Kollmann, Josef: Edice pramenů k dějinám předbělohorských a bělohorských Čech. ČsČH 1, 1953, s. 494–497. Polišenský jakoby sem přenášel „spoluautorskou“ praxi, kterou sám zažil se svým učitelem K. Stloukalem.

9 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I. Praha 1957. AUC Historica.

10 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin II. Praha 1963. AUC Historica.

11 Jedná se o výše zmíněná Documenta bohemia tricenale illustrantia.

12 Především z oblasti hospodářských a sociálních dějin: Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I, s. 12–20.

13 Jak uvádí většina autorů v rámci vzpomínkových sborníků, nekrologů aj. (viz odkaz výše). Samozřejmě však nelze Polišenského metodické snahy zastavit pouze u hledání nových pramenů. Polišenský byl evidentně teoreticky ovlivněn marxismem (viz také níže).

14 V Polišenského pozůstalosti na záznam této debaty i na Polišenského reakce narazil Zdeněk Hojda (čímž mu tímto děkuji za upozornění). Zúčastnili se jí O. Říha, F. Graus, M. Paulová, B. Šindelář, J. Charvát, Z. Šamberger, J. Hrubeš, F. Hejl, J. Radimský, J. Hánl, J. Havránek, K. No-

Polišenský se v úvodní části své evidenční příručky (soupisu) pramenů snažil argumentovat ve prospěch pojetí obecných dějin, které by se vyhýbalo pouhému studiu historie vlastního národa v zahraničí¹⁵ po vzoru Palackého (čili metodologickému nacionalismu¹⁶). Odvolává se přitom na proslulý Grausův text O postavení historie v kulturním životě, který byl uveřejněn v Literárních novinách roku 1956.¹⁷ Následně vymezuje tři skupiny problematiky, kterou lze na základě našich pramenů řešit: témata styková, témata z oblasti zahraniční politiky, dějin diplomacie a dějin vojenských a za třetí témata hospodářsko-sociálního vývoje. U všech těchto témat zdůrazňuje vzájemnou provázanost.¹⁸ Přitom uvedl, že české archivy by neměly být jediným zdrojem pramenů pro poznání obecných dějin, ale že mohou být v tomto směru vhodným doplňkem fondů z archivů zahraničních.¹⁹

Graus sice ocenil, že soupis má nesporný význam,²⁰ avšak podle následného průběhu pře soudím, že se Graus i Polišenský ve svých argumentech poněkud mýjeli (jak tomu někdy při takových polemikách bývá) pokud jde o chápání stanoviska svého protivníka. Debata tak (v některých bodech) působí spíše jako „konverzace hluchých“. Na první pohled se zdá, že Graus byl vůči Polišenskému zaujatý. Na základě debaty však nelze říct, kde k této „zaujatosti“ nacházel příčiny. Že by ze zkušeností s některými učiteli či kolegy z archivní školy? Že by na základě názorů mladých archivářů či Polišenského žáků, anebo názorů samotného Polišenského a postupů, které neuvedl ve své příručce? Že by po zkušenostech s nejedlovským národoveckým dějepisectvím? Či se samotným Václavem Vojtíškem?²¹ Anebo šlo o motivy kariérní? Těžko říci... Každopádně musela mít základ někde jinde, než v tomto Polišenského textu.²² Tak jako tak, se stal Polišenský hromosvodem proti,

votný, F. Šmahel a jako zapisovatel M. Hroch.

15 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I., s. 6.

16 Janáč, Jiří a Ira, Jaroslav: Komparace, relace, kontextualizace... Dějiny a současnost 41, 2019, s. 13–15.

17 Graus, František: O postavení historie v kulturním životě. Literární noviny 5, č. 15, 1956, s. 3.

18 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I., s. 20.

19 Polišenský byl ovlivněn přístupem Stloukalovým: v pramenném materiálu místně vymezeném hledat odpovědi na otázky širší platnosti. In Polišenský, Josef: Karel Stloukal, 1887–1957. ČsČH 6, 1958, s. 406–408, s. 406.

20 Zápis z veřejného zasedání katedry obecných dějin, které se konalo dne 19. 5. 1958 o vědecko-výzkumném úkolu katedry: Soupis pramenů k obecným dějinám I., AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89, s. 1.

21 Zde mám na mysli spor o Grausovu práci Dějiny venkovského lidu – více in Morávková, Naděžda: František Graus a československá poválečná historiografie. Praha 2013, s. 142 ad.

22 Sám Polišenský tvrdil, že Grausovy námitky musely mít původ ve „čtení mezi řádky“: Ke Grausově recenzi-polemice o Soupise pramenů obecných dějin, AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89, s. 2.

jak uvedl Graus, archivnímu dějepiscectví.²³ O co se jednalo? Dle Grausova popisu šlo v podstatě o archaický přístup a odstrašující příklad historikovy práce, kdy otázky výzkumu volíme pouze „podle zachovaného archivního materiálu“,²⁴ a nikoli podle přínosnosti tématu. A pokud už si dáme tu práci a najdeme onu přínosnost tématu, pak je klíčem k ní vždycky jen české (národního) hledisko: V záznamu debaty stojí, že Graus „styková témata posuzuje kriticky, poněvadž vždy dovedou k českým dějinám“.²⁵ Je zajímavé, že velmi podobné teze stály u zrodu Grausem iniciované knihy *Naše živá i mrtvá minulost* z druhé poloviny 60. let.²⁶ Z toho usuzuji, že se za jeho výtkami dá vyčíst hlubší problém, který (mimo jiné) „probublal“ právě při příležitosti vydání *Polišíenského soupisu*.²⁷

Než se spor pokusíme „rozsoudit“, uvědomme si, že oba historici za sebou měli studium archivní školy, že svědomitě bádali v archivech, pracovali s prameny, prováděli širokou heuristiku a že byli velmi erudovaní a vnímali dějiny v mezinárodních souvislostech. Důvod sporu tedy nelze zjednodušit jen na pouhou otázku větší či menší odborné kompetence, osobní rovinu²⁸ či na jakousi zaslepenost marxismem. Hlavní motiv v tomto konkrétním podle mého názoru hrála rovina poněkud „jemnější“, tedy ideová. Ale jistě je možné mluvit též o vzájemném propojení mnoha příčin: osobní, ideová, metodická, mentalitní či ideologická (Mannheim) aj. (viz níže). Na podrobné rozebrání *Polišíenského* i *Grausovy* metody zde bohužel není prostor,²⁹ proto se pokusím pouze naznačit kořeny jejich rozdílu:

V osobách Grause i *Polišíenského* se střetli dva vlivní konkurenti na poli metodiky obecných dějin. I když působili na stejném pracovišti a také vzájemně spolupra-

23 Zápis z veřejného zasedání katedry obecných dějin, s. 1.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž, s. 2. Ohledně *Polišíenského* soustředění se na bohemika během zahraničního archivního výzkumu a na „drobení témat“, které znemožňuje syntézu, viz např. Válka, Josef: *Josef Polišíenský v diskurzu poválečné historiografie*. In: *Pocta Josefu Polišíenskému*. Olomouc 1996, s. 171–177, cit. s. 174–175.

26 Graus, František: *Naše živá i mrtvá minulost*. In: Graus, František et al.: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha 1968. *Otázky dějin*, s. 7–25.

27 Graus zde patrně navazuje na snahy marxistických revizionistů, jež se naplno projeví na konci 60. let. (Vedle zmíněné publikace *Naše živá i mrtvá minulost* viz např. Beneš, Zdeněk: *Minulost živá i mrtvá*. In: František Graus – člověk a historik. Praha 2004, s. 119–129. O samotném revizionismu viz Kopeček, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Praha 2009.

28 I když i ta mohla sehrát dílčí roli. Srov. Morávková, N.: František Graus (pasáže o Grausově osobnosti), nebo Kindl, Martin: *Marxismus a pohanství*. In: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Liberec 2018, s. 246–252.

29 Protože nejsem vzdělán v oboru Archivnictví a pomocné vědy historické, přenechávám případnou odpověď ke kritice „archivního dějepiscectví“ mým kolegům archivářům.

covali na důležitých projektech,³⁰ měli odlišný habitus, jenž se projevoval i v jejich tvorbě. Polišenského historická práce jako taková byla ovlivněna metarovinou klasického humanismu³¹ a racionalismu³², na nichž se český národ ve svých dějinách svým způsobem podílí a za něž bojuje. V pozadí Polišenského prací zkrátka velmi často stojí vyhledávání českých „pokrokových tradic“. Polišenský se také nebál vytváření aktualizačních analogií mezi minulostí a současností.³³ Pokud se setkal v dějinách s některým pro český národ (a zároveň i pro civilizaci) „škodlivým jevem“, pak (velmi často) nenacházel jeho zdroj „u nás“, ale spíše v zahraničí: Takto by se dala (s velkou dávkou zjednodušení) popsat jedna rovina Polišenského práce. Tou druhou je vliv marxismu, a to jak na úrovni historických zákonitostí, tak na úrovni činnosti individua.³⁴ Již bylo mnohokrát poukázáno na skutečnost, do jaké míry se obě roviny mohou doplňovat a úspěšně koexistovat,³⁵ což se stalo také u Polišenského.

Graus byl pochopitelně také ovlivněn marxismem (a sám to dával také okázale najevo), ale marxismus jím zastávaný byl doplňován jinými podněty, životními zkušenostmi, generační příslušností a kulturním prostředím.³⁶ U Grause druhé poloviny 50. let můžeme často číst výstrahy proti českým interpretačním stereotypům: proti obrozeneckým mýtům, mnichovanství, snahou zastírat „neslavné“ stránky české minulosti, přičemž nemyslel pouze nedávný stalinismus (který

30 Např. organizace studia historie na FF UK, spolupráce na tzv. Maketě aj.: Graus, František (ed.), Přehled československých dějin: these. I. (Do roku 1848). Praha 1954. Polišenský, Josef: Historik v měnícím se světě, s. 153. Pasáž o Josefu Polišenském v knize Petráň, Josef a Petráňová, Lydia: Filozofové dělají revoluci. Praha 2015.

31 Viz Válka, Josef: Zemřel Josef Polišenský (16. 2. 1915–11. 1. 2001). *Studia Comeniana et historica* 31, 2001, s. 241–243, cit. s. 241.

32 Polišenský, Josef a Radosta, Petr: Revoluce a kontrarevoluce. *Tvar* 17, 1990, s. 16.

33 Např. analogie mezi Bílou horou a „Mnichovem“. In: Polišenský, Josef: Anglie a Bílá hora. Praha 1949; Polišenský Josef: Současný stav bádání o Bílé hoře. *ČMM* 70, 1951, 1–25, cit. s. 23. Polišenský, Josef a Radosta, Petr: Revoluce a kontrarevoluce, s. 16, Polišenský, Josef a Hojda, Zdeněk – Urban, Jan: Velký historik ze ztracené generace. *Dějiny a současnost* 15, 1993, s. 41–46, cit. s. 44.

34 Polišenský, Josef a Radosta, Petr: Revoluce a kontrarevoluce, s. 16. Ale vyplývá to z mnoha jeho knih. Přitom zde není potřeba řešit, jaká verze marxismu to byla. Je však třeba mít na paměti, že žádná vědecká metoda neexistuje jako čistá, uplatňovaná tak, jak stojí v její encyklopedické definici. Také je třeba dodat, Polišenský určitě nebyl „neteoretický“ (takový není v podstatě žádný vědec). Pominout nelze ani kombinace různých hypotéz a teorií (např. marxismu a přesvědčení o povaze historického faktu), které Polišenský aplikoval. Je též možné hovořit o Polišenského pokusech uplatnit ve vlastních pracích strukturalismus (tím by se dal vysvětlit i jeho velký obdiv k F. Kutnarovi, který tuto teorii úspěšně využíval).

35 Graus, František: Minulost – úkol, nebo mýtus? *Kulturní tvorba* 5, 1967, s. 1 a 3, cit. s. 3. Kopeček, Michal: Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. *Soudobé dějiny* 23, 2016, s. 77–117.

36 Srov. Beneš, Zdeněk: Narratio, noesis a čas. In: *Přednášky z 52. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha 2009, s. 132–139, cit. s. 137.

onehdy sám propagoval).³⁷ Zmiňoval rovněž český antisemitismus a fašistické poblouznění projevující se za Druhé republiky. Např. nacismus Graus nevnímal pouze jako německý problém, ale jako problém obecně lidský, jehož se může dopustit jakýkoliv národ na světě – pokud k němu má příležitost. V 60. letech pak odmítl i některé z plodů scientismu – marxismus,³⁸ bezmeznou víru v osvícenství a pokrok.³⁹ Zaměřoval se na společenské regrese a na změny ideologií.⁴⁰ Zatímco u Polišíenského můžeme sledovat společenskou rezervovanost, kontinuitu původních badatelských a ideových východisek, neustálý pohled kupředu a víru v člověka, u Grause nacházíme plné zapojení se do přeměn společnosti, následované vystřízlivěním, ideovými přemety a pochybnostmi.

Možná že Grausův odpor vůči primátu studia archivního materiálu, který následuje před dostatečnou úvahou o tématu bádání, měl kořen právě v hrozbě bezmyšlenkovitého recyklování českých názorových stereotypů. Myslím totiž, že existuje jen málo badatelů, kteří by téma výzkumu volili pouze „podle zachovaného archivního materiálu“, jak tvrdil Graus. Proto bych nechtěl Grausovu kritiku redukovat pouze na jeho doslova znějící výpad (navíc zachycený pouze v podobě, kterou uvedl zapisovatel), který adresoval Josefu Polišíenskému.

Tolik tedy k ideové charakteristice obou protagonistů sporu. Na podrobný rozbor metodický zde není prostor, bude však součástí mé disertační práci.

Ve sporu „Graus vs. Polišíenský“ nejde podle mého názoru pouze o zajímavost či jakýsi „střípek z mozaiky životů našich velkých historiků“, ale spíše o moment konkurence idejí a metod v českém historickém myšlení. To mi (z čistě mého úhlu pohledu a zájmu) přijde též plodnější (a z hlediska dějin dějepiscectví i poučnější) než nekritické stavění pomníků na straně jedné, a odsuzování na straně druhé.

37 V mnoha jeho textech počínaje minimálně rokem 1956. Beneš, Z.: *Mínulost živá i mrtvá*, s. 120ad.; Morávková, N.: *František Graus*, s. 242.

38 Srov. Morávková, N.: *František Graus*, s. 264 ad.

39 Např. Graus, F.: *Mínulost – úkol, nebo mýtus?*

40 František, Graus et. al.: *O zákonitostech světových dějin. Dějiny a současnost* 10, 1968, s. 28–31, cit. s. 31.

Ein Methodenstreit um die allgemeine Geschichte: Graus vs. Polišíenský

Der Text bietet eine Reflexion über den 1958 entfesselten Streit um die Form der allgemeinen Geschichte zwischen zwei bedeutenden tschechischen Historikern des 20. Jahrhunderts, Josef Polišíenský und František Graus (und einen Versuch, diesen Streit zu interpretieren). Bei der Auseinandersetzung mit solchen Themen (und bei den Versuchen, diese zu begreifen) muss ein breiter Kontext jener Zeit in Betracht gezogen werden. Im Bewusstsein dieser Tatsache habe ich versucht, den Streit als einen vor allem durch ideologische und methodologische Ursachen geprägten (beziehungsweise bedingten) Konflikt zu interpretieren.

Der Text basiert auf der vorbereiteten Dissertation über das Werk von Josef Polišíenský.

A Methodical Disputation on the General History: “Graus versus Polišíenský”

The text is a contemplation on a dispute about the character of general history (and also an attempt to interpret it) led between the two outstanding Czech historians of 20th century, Josef Polišíenský and František Graus, from the year 1958. It is necessary to take into consideration the broad context of the time while trying to solve or understand similar topics. I have tried to explain the dispute in brief as a conflict given or influenced by ideological or methodical reasons.

The text is based on a prepared dissertation about the work of Josef Polišíenský.